

NIEKTÓRE RUCHOME ZABYTKI PRZYRODY NIEOŻYWIONEJ W POLSCE

RUCHOMYMI ZABYTKAMI przyrody nieożywionej, zgodnie z definicją S. Małkowskiego, są meteoryty i wszystkie okazy muzealne (mineralogiczne, geologiczne i paleontologiczne) o charakterze unikatów lub okazy szczególnie rzadko spotykane, które zostały przeniesione z miejsca ich pierwotnego występowania do muzeów lub na jakiegokolwiek inne miejsce.

Ruchomymi zabytkami przyrody nieożywionej mogą być obiekty duże, jak np.: pnie drzew skrzemieniałych, szczątki mezozoicznych gadów, szkielety ssaków plejstocenских — oraz małe, jak: wrostki organiczne w jantarze (bursztynie), skupienia minerałów itp.

Największe nagromadzenie tego typu zabytków znajduje się w muzeach przyrodniczych i geologicznych oraz we wszelkich instytucjach prowadzących geologiczne badania naukowe. Niniejszy przegląd zawiera jedynie listę zabytków, które są wystawione w różnych muzeach na widok publiczny. Najciekawsze zabytki ruchome zgromadzone są w 80% w Muzeum Ziemi, Muzeum Instytutu Geologicznego, Muzeum Przyrodniczym PAN w Krakowie oraz Muzeum Przyrodniczym w Poznaniu. Wiele tego typu obiektów ma również muzeum w Bytomiu, gdzie znajduje się bogaty zbiór flory karbońskiej z Górnego Śląska, muzeum w Wałbrzychu z florą tego samego wieku z Zagłębia Dolnośląskiego, muzeum w Łomży dysponującym niekłym zbiorem jantarów, muzeum w Kielcach ze zbiorami geologicznymi z Gór Świętokrzyskich oraz Muzeum Tatrzańskie w Zakopanem.

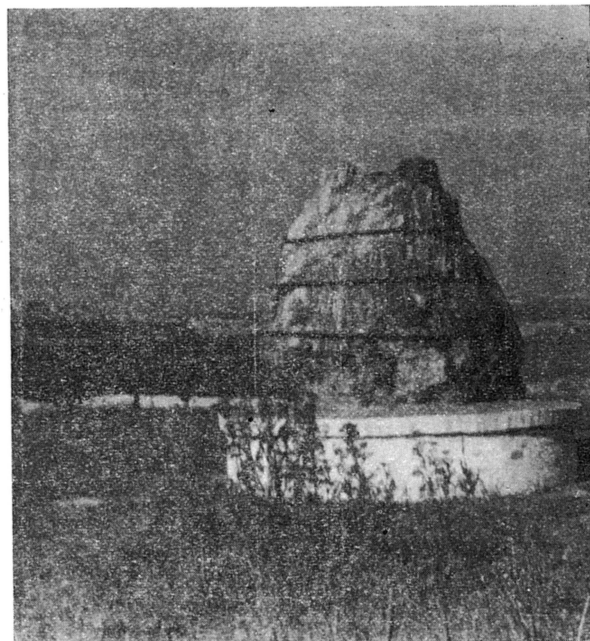
Szczupłe ramy niniejszego artykułu nie pozwalają omówić dokładniej niezmiernie ciekawych zbiorów w muzeach regionalnych w Polsce.

MUZEUM PRZYRODNICZE PAN W KRAKOWIE

Instytucja ta dysponuje szeregiem okazów, które stanowią niejednokrotnie osobliwości w skali światowej. Do nich należą przede wszyst-

kim kopalne ssaki plejstocenских, a poza tym meteoryty, kryształy soli itp.

Największą osobliwością działu geologicznego tego muzeum są meteoryty, z których dwa okazy znalazł I. Domeyko w Chile, a pozostałe okazy pochodzą z deszczów meteorytowych w Pułtusku i Łowiczu. Wystawiony zbiór tych okazów należy do największych w Polsce.

Pień miocenского drzewa przed kopalnią w Turoszowie.

Miocene wood in front of Turoszów quarry

Fot. J. Bułhak

W omawianym dziale geologicznym zgromadzony został wyjątkowo dużych rozmiarów zespół kryształów soli z Wieliczki. Podobne okazy znajdują się w Zakładach Geologii i Mineralogii Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz w szeregu muzeów europejskich, a zwłaszcza we Lwowie i Wiedniu.

Na szczególną uwagę zasługują okazy paleobotaniczne, na które złożyły się zbiory zgro-

madzone przez M. Raciborskiego, W. Kuźniara, J. Lilpopa i innych ozdobione okazem palmy *Nipa* z Tatr oraz pierwszymi roślinami kwiatowymi benetytów znalezionych w osadach kredy karpackiej, a mianowicie *Cycadoidea niedzwiecki* Racib. i *Cycadoidea polonica* Wall.

Najbardziej znany na arenie światowej jest zbiór kopalnych ssaków plejstocénskich z najwspanialszym unikatem liczącym około 80 000 lat nosorożca włochatego (*Coelodonta antiquitatis* Blum.) z doskonale zachowaną skórą i mięśniami. Okaz ten, znaleziony w 1929 r. w Staruni na Podkarpaciu Wschodnim, został przetransportowany do muzeum i należycie zakonserwowany. Obok tego zabytku znajduje się tu czaszka młodego nosorożca znaleziona w tym samym miejscu w 1907 r., szczątki wołu piżmowego (*Ovibos moschatus* Zimm.), szczątki niedźwiedzi jaskiniowych z jaskiń ojcowskich. Bogate zbiory uzupełnione są szczególnie cennymi szczątkami zwierząt jaskiniowych, wśród których znajduje się hiena, lew, wilk oraz dwie czaszki mamutów znalezionych w piaskach plejstocénskich pod Rzeszowem i Krakowem.

MUZEUM ZIEMI W WARSZAWIE

Instytucja ta ma od szeregu lat celowo gromadzone zbiory o charakterze unikatów. Wśród nich znajdują się m. in. głazy narzutowe, nie skrzemieniały drzew, wielkie słupy bazaltowe, zbiory rzadkich minerałów, fragmenty kopalnych ssaków plejstocénskich i zbiory jantarów.

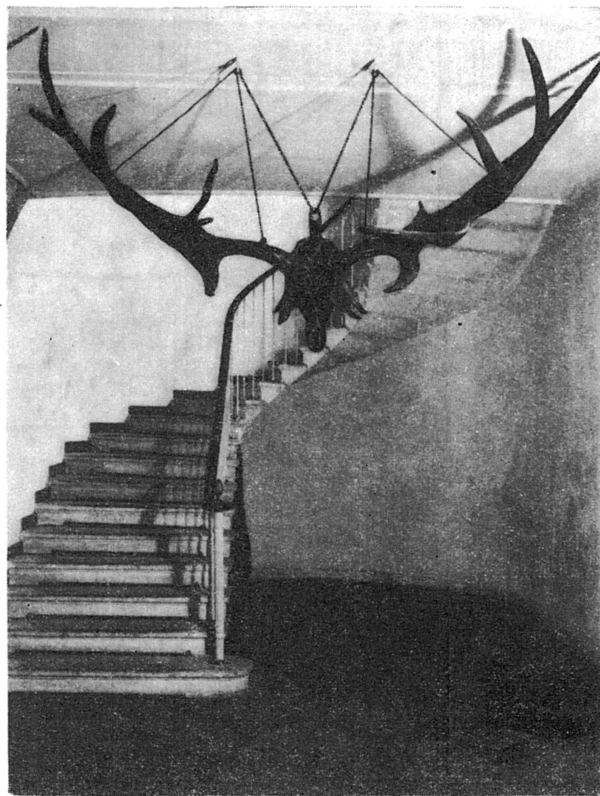
Na szczególną uwagę zasługuje granitognejsowy „Głaz Muzeum Ziemi” o obwodzie około 8 m z doskonale zachowanymi zwłaszcza z jednej strony rysami lodowcowymi.

Dużą osobliwością wśród zbiorów w Muzeum Ziemi jest skrzemieniały pień drzewa ilastego *Araucarites rhodeanus* Goepf. (*Dadoxylon rhodeanum* Goepf.) znaleziony w kopalni węgla kamiennego w Nowej Rudzie na Dolnym Śląsku. Podobny pień z tego samego złoża znajduje się w Ogrodzie Botanicznym we Wrocławiu. Obok niego Muzeum eksponuje dwa inne nie pochodzące ze złoża węgla brunatnego w Turoszowie nad Nysą Łużycką. Są to fragmenty pni drzew miocénskich *Glyptostrobus europaeus* (Kraus) Convenz oraz *Taxodioryxylon seauoianum* Gothan. Podobny pień wydobyty z tego samego złoża umieszczony został przed budynkiem Dyrekcji Kopalni Węgla Brunatnego w Turoszowie. Wydobywanie i przetransportowanie tych eksponatów na inne miejsce było najwłaściwszą drogą ich ochrony przed zniszczeniem.

Obok głazów narzutowych i pni drzew w Muzeum Ziemi znajdują się również trzy duże fragmenty słupów bazaltowych, z których dwa były sprowadzone przez Politechnikę Warszawską z Wołynia. Podobny okaz, choć znacznie

mniej, znajduje się przed starym gmachem Instytutu Geologicznego w Warszawie.

Z innych zabytków na szczególną uwagę zasługują meteoryty, których 11 okazów znajduje się na wystawie „Ziemia i jej dzieje”¹⁾. Meteoryty te pochodzą spod Pułtuska (5 sztuk), Łowicza (5 sztuk), Carlton w Texasie (3 sztuki) i Świecia nad Wisłą (1 okaz).

Rogi jelenia olbrzymiego w Muzeum Ziemi
Antlers of great hart in Museum of Earth

Starsze zabytki przyrody nieożywionej reprezentowane są w Muzeum Ziemi przez naturalny odlew amonita *Pachydiscus wittekindi* Schlut. wydobyty z osadów kredy górnej w Ciszycy pod Tarkowem nad Wisłą przez prof. dr W. Pożaryskiego. Jest to największy z dotychczas znalezionych okazów tego typu na terenie Polski. Ciekawym obiektem jest również oligocénська palma wachlarzowa *Sabel haeringiana* Unger. znaleziona w kopalni „Bolesław” koło Osieczowa na Dolnym Śląsku.

Ssaki trzeciorzędowe w Muzeum Ziemi reprezentowane są przez duże okazy brekcji kostnej wyeksploatowanej przez J. Samsonowicza z zagłębień krasowych w Węzach koło Działoszyna.

Kopalne szczątki ssaków plejstocénskich o charakterze ruchomych zabytków reprezentowane są na wystawie w Muzeum Ziemi przez fragmenty szkieletów mamutów (*Ma-*

¹⁾ Muzeum Ziemi posiada w swoich zbiorach nie wystawionych bogatą kolekcję meteorytów, wśród których znajduje się największy w Polsce meteoryt pułtuski (około 8 kg wagi).

monteus primigenius Blum.), doskonale zakonserwowaną czaszkę i rogi jelenia olbrzymiego (*Cervus megaceros*) znalezionego w torfowisku na wyspie Ostrów Święty, czaszkę nosorożca włochatego i niedźwiedzia jaskiniowego.

Dużą osobliwością zabytków zgromadzonych przez Muzeum Ziemi jest zebrana przez doc. A. Chętnika i innych kolekcja jantarów z licznymi wrostkami zawierającymi nasiona drzew, liście m. dn. sekwoi, muchy, pająki oraz krople wody i powietrza. Jest to najbogatszy zbiór tego typu w Polsce.

MUZEUM INSTYTUTU GEOLOGICZNEGO W WARSZAWIE

Instytucja ta ma zbiory geologiczne gromadzone przez swoich pracowników od 1919 roku, tzn. od chwili powstania Państwowego Instytutu Geologicznego. Zbiory te, a wraz z nimi wiele cennych zabytków ruchomych, w 70% zostały zniszczone w czasie wojny. Po wojnie zgromadzono szereg wspaniałych okazów, które — eksponowane są w sali wystawowej starożytności Instytutu Geologicznego — są najbogatszym zbiorem udostępnionym dla publiczności w Polsce. Poniżej przedstawiono jedynie najważniejsze okazy.

Zabytkiem ruchomym, chronionym bezpośrednio przez Instytut Geologiczny, jest największy w Warszawie głaz granitognejsu szarego znajdujący się przed nowym gmachem instytutu.

Cennym zabytkiem jest również skrzemieniały pień prawie 5 m długości *Araucarites schrolianus* Geopr. znaleziony przez doc. S. Siedleckiego we wsi Zagórze pod Chrzanowem. Z innych starszych zabytków flory zasługuje przede wszystkim na wymienienie olbrzymia paproć *Neuropteris gigantea* (60×30 cm) znaleziona na Dolnym Śląsku w kopalni „Wiktor”.

Starsze zabytki (mezozoiczne) reprezentowane są na wystawie Instytutu Geologicznego przez wielki okaz pręgi falistych (ripplemark) znaleziony przez J. Czarnockiego w piśtrym piaskowcu na Cisowej Górze w pobliżu Kielc. Poza tym na uwagę zasługują duże odlewy naturalne amonitów *Pachydiscus wittekindi* Schlut. znalezione przez W. Pożaryskiego w Ciszycy koło Tarłowa.

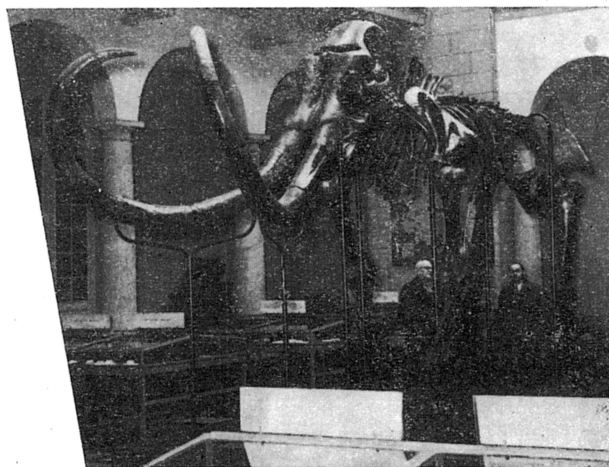
Zabytkiem przyrody nieożywionej jest również bryła węgla kamiennego pochodząca z uznanego za zabytek nieruchomy (w partii powierzchniowej) pokładu „Reden” w Dąbrowie Górniczej.

Jednym z najcenniejszych obiektów jest znajdująca się na wystawie Instytutu Geologicznego w zbiorach mezozoicznych szczeka ichtiozaura.

Zabytki flory trzeciorzędowej reprezentowane są przez szereg okazów, z których największą osobliwością jest pień *Taxodiarylon sequoianum* pochodzący ze wsi Goraj na Roztoczu. Okaz ten znaleziony przez mgr B. Arenia jest

jednym z rzadkich przykładów tego typu na terenie Polski południowo-wschodniej. Poza tym na uwagę zasługuje odcisk liścia palmy wachlarzowatej (podobna do tej, która znajduje się w Muzeum Ziemi) znaleziony w kopalni Osieczów przez dr J. Bobrowską.

Szczątki ssaków plejstocen²skich o charakterze zabytków reprezentowane są w Muzeum

Szkielet mamuta w Instytucie Geologicznym.
Skeleton of mammoth in the Geological Institute

Instytutu Geologicznego przez fragmenty szkieletów lwa i niedźwiedzi jaskiniowych, fragmenty szkieletów mamutów znalezionych przez J. Samsonowicza na Górze Winnicy pod Kamieniem Mściowskim (okolice Sandomierza) oraz szczątki mamutów, nosorożców i innych ssaków z piaskowni w Pyskowicach na Górnym Śląsku.

MUZEUM PRZYRODNICZE PAN W POZNANIU

Muzeum Przyrodnicze PAN w Poznaniu, jakkolwiek dysponuje bardzo skromnym zbiorem geologicznym, zasługuje na uwagę z wielu względów. Tu znajduje się największy w Polsce meteoryt o wadze 75 kg znaleziony w 1911 r. w Morsku pod Poznaniem, meteoryty z Pułtusa i innych miejscowości uzupełniają ten drugi po krakowskim zbiór meteorytów w Polsce.

Poza meteorytami muzeum dysponuje bogatym zbiorem szczątków kopalnych ssaków plejstocen²skich, na których czoło wysuwa się mamut, nosorożec i inne zwierzęta zebrane w piaskowni Oborniki pod Poznaniem. Obok tego eksponuje się tu czaszki jelenia olbrzymiego, żubra kopalnego i czaszkę tura.

**

²) Znajdujące się w Instytucie Geologicznym rekonstrukcje szkieletów mamuta i nosorożca włochatego, wykonane przez prof. dr Z. Ryzewicza i mgr T. Czyżewską z materiałów znalezionych w piaskowni w Pyskowicach na Górnym Śląsku, nie mogą być zaliczone do ruchomych zabytków przyrody, gdyż „syntetyczne” szkielety, cenne jako okazy dydaktyczne, nie mają jako całe okazy wartości naukowej.

Z powyższego zestawienia, jakkolwiek bardzo niekompletnego, wynika, że ruchome zabytki przyrody nieożywionej stanowią specjalną grupę zabytków niezależną od rozmiarów, a często uzależnioną jedynie od rodzaju przedmiotu, która podlega ochronie. Zabytki te można by ująć w dwie grupy. Pierwsza obejmuje okazy, którym zabezpieczenie przed zniszczeniem może dać jedynie muzeum. Do tej grupy należą szczątki fauny kopalnej, meteority itp. Muzeum jest właściwszą instytucją do przechowywania tych zabytków, gdyż może je właściwie zakonserwować i przez odpowiednią ekspozycję najbardziej spopularyzować wśród społeczeństwa. Okazy te poddane niszczącemu działaniu czynników atmosferycznych nie mają szans na dłuższe trwanie. W takiej sytuacji znajduje się, wspomniany powyżej, pień kopalnej sekwoi ustawiony przed gmachem Dyrekcji Kopalni w Turosszowie. Jeżeli zabytku tego nie zabezpieczy się w najbliższym czasie dachem szklanym, grozi mu rychła zagłada.

Do drugiej grupy okazów należy zaliczyć pnie araukarii oraz głazy narzutowe. Okazy te tracą wiele na odseparowaniu ich od naturalnego środowiska, w jakim znajdowały się pierwotnie. Niemniej jest to jedyna droga ich ratunku mająca tę dodatkową zaletę, że instytucja geologiczna posiadająca takie obiekty przed własną siedzibą jest chyba dzięki temu w sposób najwłaściwszy popularyzowana.

Warunki jak najlepszej ekspozycji należałoby również zapewnić ukrytemu pod 12 m pokrywając osadów czwartorzędowych głazowi żoliborskiemu. Głaz ten znajdując się w ziemi, nie spełnia żadnego zadania jako popularyzator zabytków przyrody nieożywionej, a tym samym popularyzator geologii.

SUMMARY

Movable nature monuments are those unique or rare geological objects which were transported from their derivation place to museum or to any other place.

There are many such objects in collections of Polish natural and geological museums. These are meteorites found in Poland in the vicinity of Białystok in 1817, at Świecie in 1850, Pułtusk in 1868, in Poznań in 1911, Łowicz in 1935 also meteorites from Chile and USA.

Carboniferous flora is represented among others by siliceous wood of *Araucarites schrollianus* Goepf. and *Neuropteris gigantea*. Tertiary woods found at Turosszów mines and other places are abundantly represented at the exhibitions in Museum of Earth and in the Geological Institute in Warsaw.

Quaternary monuments of nature are represented among others by shaggy rhinoceros (*Coelodonta antiquitatis* Blum.) found in the Starunia calt-ozozerite deposit (Sub-carpathian region). It is to found at the exhibition of Natural History Museum of Polish Academy of Science in Cracow.

РЕЗЮМЕ

Движимыми памятниками неживой природы называются геологические объекты, имеющие характер уникатов, или особенно редко встречаемые экземпляры.

В коллекциях геологических и естественно-научных музеев в Польше находится много уникатов. К ним относятся метеориты, найденные в Польше вблизи Бялостока в 1817 г., в Свете на Висле в 1850 г., в Пултуске в 1868 г., в Познани в 1911 г., в Ловиче в 1935 г., а также метеориты из Чили и США.

Карбоновая флора в музейных коллекциях представлена окремнелыми стволами *Araucarites schrollianus* Гоегг и папоротниками *Nereuropteris gigantea*. Третичные остатки деревьев, найденные в шахтах Турошова и других местах, были в особенно большом количестве собраны на выставках в Музее Земли и Музее Геологического Института в Варшаве.

Памятники четвертичного периода представлены экземпляром волосатого носорога (*Coelodonta antiquitatis* Blum), найденным в соленосо-восковых залежах в Старуне в Предкарпатье, вместе с хорошо сохранившейся кожей и мускулами. Этот носорог соответствующим образом законсервированный находится на выставке в Естественном Музее ПАН в Кракове.

Кроме того памятники четвертичного периода представлены эратическими валунами, которые были принесены с севера ледниками на территорию Варшавы, теперь они поставлены перед геологическими учреждениями.